

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Vrije wil, determinerende praktijken en normatieve rechtssociologie

Schwitters, R.

Publication date

2013

Document Version

Final published version

Published in

Recht der Werkelijkheid

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Schwitters, R. (2013). Vrije wil, determinerende praktijken en normatieve rechtssociologie. *Recht der Werkelijkheid*, 34(1), 3-5.

http://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/rechtderwerkelijkheid/2013/1/RdW_1380-6424_2013_034_001_001

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

REDACTIONEEL

Vrije wil, de terminerende praktijken en normatieve rechtssociologie

Rob Schwitters

Straffen mag. Dat vinden ook de hersenwetenschappers Dick Swaab en Victor Lamme, die de vrije wil een illusie noemen.¹ Zelfs de vurigste pleitbezorgers van het inzicht dat handelen bepaald wordt door onbewuste krachten, die mensen buiten hun wilbestemmingen om tot keuzes drijven, willen niet af van strafpraktijken. De redenering op basis waarvan zij deze verdedigen, vloeit logisch voort uit hun deterministische wereldbeeld en is praktisch: waarom zouden, naast de structuur van de genen, de kwaliteit van de placenta en van ervaringen in de vroegste levensjaren, strafprikkel niet gezien kunnen worden als een van de externe factoren die van invloed is op gedrag? Weliswaar is vergeleken met biologische factoren die het brein vormen, deze invloed niet groot, maar deze is niet onbetekend. Straffen is, naast het toedienen van medicamenten, psychiatrische behandeling, dan wel het begeleiden van problematische gezinnen, een van de vele vormen van bejegening om sociaal wenselijk gedrag te bevorderen. De voorkeur wordt bepaald door de vraag wat in een specifiek geval het beste werkt. Is bijvoorbeeld een straf het beste middel om iemand van herhaling van delinquent gedrag af te houden, of is een alternatieve bejegening meer effectief? Op basis van dergelijke redeneringen wordt een deterministisch denken geïncorporeerd in een utilitaristisch gerechtvaardigd strafrecht: straffen zijn instrumenteel aan het realiseren van een zo veilig mogelijke samenleving. Zo lijkt het strafrecht onkwetsbaar voor moderne deterministische opvattingen waarin de vrije wil ontkend wordt. Toch is het de vraag of zo niet iets dat wezenlijk is voor het strafrecht, miskend wordt.

Swaab en Lamme leiden uit hun onderzoeken naar het functioneren van het brein af, dat bewuste overwegingen, zoals beweegredenen en rechtvaardigingen, niet meer zijn dan rationalisaties van handelingskeuzes die bepaald worden door onbewuste krachten. Lamme betitelt deze rationalisaties achteraf als 'kwebbelbox'.² Deze onderwaardering van beweegredenen en rechtvaardigingen tornt aan het bestaan van de vrije wil op een wijze die, mijns inziens, raakt aan de kern van het strafrecht.

In zijn gezaghebbende artikel 'Freedom and resentment' heeft de Engelse filosoof Peter Strawson de grenzen geschetst van een deterministische denkwijze.³ Hoe plausibel wellicht ook binnen het domein van hersenwetenschappelijk onderzoek,

1 Swaab 2010 ; Lamme 2011.

2 Lamme 2008.

3 Strawson 1962.

Rob Schwitters

aanvaarding van een deterministische denkwijze in het dagelijkse leven wijst hij zo niet als onmogelijk, dan wel als onwenselijk af. Zo'n denkwijze categorisch toegepast zou impliceren dat mensen elkaar uitsluitend objectiverend, als de speelbal van externe factoren, bejegenen. Dit zou een natuurlijke reactieve bejegening ondermijnen, waarbij mensen elkaar op basis van emoties en waarderingen (*resentment*) aanspreken en hun gedrag excuseren dan wel rechtvaardigen. Kenmerkend voor het dagelijks leven is dat we voortdurend schakelen tussen beide reactiewijzen. Afwisselend beschouwen we het gedrag van anderen objectiverend, als uitkomst van sociaal beleid, ruimtelijke ordening, de structuur van hun psyche of hun genen, of spreken we anderen aan als moreel verantwoordelijke participanten. Wanneer mensen elkaar uitsluitend op een objectiverende, op deterministische overwegingen gefundeerde, wijze zouden benaderen, zouden zij elkaar slechts zien als passief object van sociale politiek, als rijp voor medische of psychiatrische behandeling, et cetera. Beweegredenen en rechtvaardigingen zijn dan niet langer relevant.

Vrije wil is een afspraak. In termen van Strawson vertaald: vrije wil is gefundeerd op hoe mensen met elkaar omgaan. Vrije wil verlangt dat mensen elkaar als morele subjecten aanspreken. In een samenleving waarin mensen niet meer bejegend worden als volwaardige morele participanten maar als passieve geadresseerden van strafprikkels, van alternatieve behandelingsmethoden of interventies in hun sociale omgeving, verschuift de macht van de autonome burgers naar de keuzes van de beleidsmakers of de ingrepen van specialisten. Determinerende verklaringen roepen determinerende praktijken op. Op basis van inzicht in causale samenhangen worden die samenhangen met het oog op sociaal wenselijke doeleinden naar de hand gezet. Dat kan onschuldige gedaantes aannemen. Zoals inzicht in de samenhang tussen uitsluiting van allochtonen en een grote omvang van de criminaliteit kan aanzetten tot integratiebeleid. Maar determinerende praktijken kunnen ook perverteren. Onder het stalinistisch regime in de Sovjet-Unie waren deterministische psychologische verklaringen van menselijk handelen zeer in zwang. Tegelijkertijd werden mensen die niet trouw waren aan de heersende macht, onderworpen aan psychiatrische behandeling. Alle registers van morele oordeelsvorming moeten aangesproken worden om niet en wel toelaatbare determinerende praktijken te kunnen onderscheiden. De voedingsbodem hiervoor wordt ondergraven in een samenleving waarin bewust overwogen handelingskeuzes gerelativeerd worden.

Het inzicht dat in het voetspoor van determinerende verklaringen, determinerende praktijken ontstaan die moreel gewaardeerd kunnen worden, wijst overigens tevens op het feit dat mensen reflexieve wezens zijn. Op basis van inzichten in de wetmatigheden die hun handelen bepalen, veranderen zij hun handelen. Dat maakt ook dat menselijk handelen niet causaal deterministisch voorspeld kan worden. Op het moment dat mensen nota nemen van de inzichten in de wetmatigheden die hun gedrag verklaren, veranderen zij hun handelingspatroon, en ontsnapt het aan de in kaart gebrachte wetmatigheden.

Juist in het strafrecht dienen beweegredenen en rechtvaardigingen voorop te staan. Dat recht is niet uitsluitend een instrument om een veilige samenleving tot stand te brengen, maar dient ruimte te bieden voor tegenspraak. In een strafpro-

cedure hebben verdachten de kans om de door de justitiële autoriteiten voorgedragen voorstelling van de feitelijke gang van zaken tegen te spreken. Bovendien kunnen zij op excuserende omstandigheden wijzen of hun handelen rechtvaardigen. Zo zijn levensbeëindigende handelingen, die tot de jaren tachtig door het strafrecht als een bijzondere vorm van doodslag gekwalificeerd werden, in de jurisprudentie geherdefinieerd tot euthanasie. Dit onder invloed van artsen die een andere kijk verdedigden op hun handelingen, dan de tot dan toe gangbare. Het strafrecht moet ruimte bieden om wat voor sociaal wenselijk gedrag gehouden wordt, betwistbaar te maken. Het doet dat niet als het uitsluitend als een set prikkels gezien wordt dat sociaal wenselijk gedrag moet bevorderen.

Dit thema hield mij bezig toen wij in Amsterdam Martin Krygier op bezoek hadden, en we een seminar organiseerden rondom zijn prachtige biografie, gewijd aan het denken van Philip Selznick.⁴ De in de jaren zeventig en tachtig plaatsvindende heftige debatten over de vraag of de rechtssociologische benadering normatief of zuiver empirisch beschrijvend zou moeten zijn, lijken verstomd. Selznick en in zijn voetspoor Peters pleitten ooit voor een rechtssociologie waarin de idealen van het recht benadrukt worden. Het is een opvatting die VSR-kringen nog maar zelden verwoordt. Toch drong zich bij mij de vraag naar de rol die idealen spelen in het recht, direct op naar aanleiding van bovengenoemde overpeinzingen over een sociologische benadering van vrije wil, en van de relatie tussen vrije wil en strafrecht. Als je beseft dat empirische inzichten in menselijk gedrag geïncorporeerd worden in determinerende praktijken, is de vraag dichtbij onder welke premissen dit wenselijk is.

Literatuur

Krygier, M., *Philip Selznick, Ideals in the World*, Stanford University Press 2012.

Lamme, V., 'Controle, vrije wil en andere kletsboek', *Justitiële verkenningen* 2008-34(1), p. 76-87.

Lamme, V., *De vrije wil bestaat niet, Over wie er echt de baas is in het brein*, Amsterdam: Bert Bakker 2011.

Strawson, P.F., 'Freedom and Resentment', in: G. Watson (red.), *Free Will*, Oxford: Oxford University Press 1962, p. 59-80.

Swaab, D., *Wij zijn ons brein, Van baarmoeder tot Alzheimer*, Amsterdam: Atlas-Contact 2010.

4 Krygier 2012.